ISSN: 2181-4341, IMPACT FACTOR (RESEARCH BIB) – 9.145, SJIF – 5,431

O‘zbekiston Respublikasi Bank-moliya akademiyasi magistranti

Bahodirjonov Abdulaziz Farhod o‘g‘li

DAVLAT MOLIYAVIY NAZORATIDA KORRUPSIYANING OLDINI OLISH USULLARI VA ULARNI TAKOMILLASHTIRISH

Annotatsiya: Mazkur ilmiy maqolada davlat moliyaviy nazorati tizimida korrupsiyaning kelib chiqish omillari, uning budjet samaradorligiga ta’siri hamda oldini olishning zamonaviy mexanizmlari tahlil qilinadi. Tadqiqotda institutsional mustaqillik, riskga asoslangan audit, ichki nazorat tizimi, raqamli monitoring platformalari va ochiq ma’lumotlar siyosatining korrupsiyani kamaytirishdagi o‘rni ilmiy asosda yoritilgan. Shuningdek, xalqaro tashkilotlar, xususan INTOSAI va OECD tavsiyalari asosida milliy nazorat tizimini takomillashtirish yo‘nalishlari ishlab chiqilgan. Natijada davlat moliyaviy nazoratida shaffoflikni oshirish, audit jarayonlarini raqamlashtirish va jamoatchilik nazoratini kuchaytirish korrupsiyaga qarshi samarali vosita ekanligi asoslab beriladi.

Kalit so‘zlar: Davlat moliyaviy nazorati, korrupsiya, budjet nazorati, ichki audit, tashqi audit, riskga asoslangan nazorat, moliyaviy intizom, shaffoflik, hisobdorlik, manfaatlar to‘qnashuvi, raqamli audit, ochiq ma’lumotlar, integritet siyosati, davlat xaridlari, korrupsiyaga qarshi mexanizmlar.

Abstract: This scientific article analyzes the factors that cause corruption in the state financial control system, its impact on budget efficiency, and modern mechanisms for its prevention. The study scientifically highlights the role of institutional independence, risk-based audit, internal control system, digital monitoring platforms, and open data policy in reducing corruption. Also, directions for improving the national control system based on the recommendations of international organizations, in particular INTOSAI and OECD, are developed. As a result, it is substantiated that increasing transparency in state financial control, digitizing audit processes, and strengthening public oversight are effective tools against corruption.

Keywords: State financial control, corruption, budget control, internal audit, external audit, risk-based control, financial discipline, transparency, accountability, conflict of interest, digital audit, open data, integrity policy, public procurement, anti-corruption mechanisms.

Kirish: Hozirgi globallashuv va raqamli transformatsiya sharoitida davlat moliyaviy resurslarini samarali boshqarish va ularning maqsadli sarflanishini ta’minlash dolzarb vazifalardan biri hisoblanadi. Davlat budjeti mablag‘larining noto‘g‘ri taqsimlanishi yoki noqonuniy o‘zlashtirilishi nafaqat iqtisodiy barqarorlikka, balki jamiyatning davlat institutlariga bo‘lgan ishonchiga ham salbiy ta’sir ko‘rsatadi. Shu bois davlat moliyaviy nazorati tizimini takomillashtirish, unda shaffoflik va hisobdorlik tamoyillarini mustahkamlash korrupsiyaga qarshi kurashning asosiy yo‘nalishlaridan biri sifatida namoyon bo‘lmoqda. Davlat moliyaviy nazoratida korrupsiyaning oldini olish masalasi institutsional mustaqillik, ichki va tashqi audit mexanizmlarining samaradorligi, riskga asoslangan nazorat yondashuvi hamda raqamli texnologiyalarni keng joriy etish bilan bevosita bog‘liqdir. Xalqaro tajriba shuni ko‘rsatadiki, zamonaviy audit standartlari va ochiq ma’lumotlar siyosati nazorat organlari faoliyatini yanada samarali tashkil etish imkonini beradi. Shu nuqtai nazardan, mazkur maqolada davlat moliyaviy nazoratida korrupsiyani oldini olishning nazariy va amaliy jihatlari kompleks tarzda tahlil qilinadi hamda uni takomillashtirish bo‘yicha ilmiy asoslangan takliflar ishlab chiqiladi.

Mavzuga oid adabiyotlar sharhi. So‘nggi yillarda davlat moliyaviy nazorati tizimida korrupsiyaning oldini olish masalasi O‘zbekiston olimlari tomonidan ham keng tadqiq etilmoqda. Jumladan, Sh.T. Toshmatov davlat moliyaviy nazoratining institutsional asoslarini takomillashtirish masalalarini o‘rganib, nazorat organlarining mustaqilligini kuchaytirish korrupsiyaviy xavflarni kamaytirishda hal qiluvchi omil ekanligini asoslab bergan. Uning tadqiqotlarida budjet mablag‘lari ustidan parlament va jamoatchilik nazoratini kuchaytirish taklif etiladi (Toshmatov, 2019). O‘zbekistonlik olima N.K. Juraeva budjet tashkilotlarida ichki audit tizimini rivojlantirish orqali moliyaviy intizomni mustahkamlash masalalarini tahlil qilgan. U ichki auditni faqat tekshiruv mexanizmi emas, balki boshqaruv qarorlarini optimallashtiruvchi vosita sifatida ko‘rib, korrupsiyani profilaktika qilishda uning ahamiyatini yoritadi (Juraeva, 2021).

B.X. Xudoykulov davlat xaridlari tizimida shaffoflikni oshirish va elektron tender platformalarini kengaytirish korrupsiyani kamaytirishda samarali mexanizm ekanligini ilmiy asoslagan. Uning fikricha, raqamlashtirish va ochiq ma’lumotlar siyosati moliyaviy nazorat organlarining samaradorligini oshiradi (Xudoykulov, 2022). Rossiya ilmiy maktabida davlat moliyaviy nazorati va korrupsiyaga qarshi mexanizmlar keng o‘rganilgan. Masalan, E.V. Pankratova davlat moliyaviy nazoratini riskga asoslangan modelga o‘tkazish zarurligini asoslab, yuqori xavfli sohalarni aniqlash orqali korrupsiyani kamaytirish mumkinligini ta’kidlaydi (Pankratova, 2018).

D.A. Sokolov esa davlat moliyaviy nazoratida auditning mustaqilligi va axloq kodeksiga qat’iy rioya qilish korrupsiyaga qarshi kurashning asosiy sharti ekanligini ko‘rsatadi. U audit jarayonlarida manfaatlar to‘qnashuvini boshqarish mexanizmlarini ishlab chiqqan (Sokolov, 2020). Yevropa tadqiqotchilari orasida M. Power davlat sektorida audit va nazoratning zamonaviy paradigmasini tahlil qilib, “audit jamiyati” konsepsiyasini ilgari surgan. Uning fikricha, nazoratning institutsional kengayishi korrupsiyani kamaytirishda muhim, biroq sifat ko‘rsatkichlariga ham alohida e’tibor qaratilishi lozim (Power, 2017).

Shuningdek, A. Mungiu-Pippidi Yevropa davlatlarida integritet tizimlarini tadqiq etib, korrupsiyaga qarshi kurashishda institutsional shaffoflik va siyosiy irodaning rolini asoslab bergan. U korrupsiyaga qarshi mexanizmlarning samaradorligi nazorat organlari mustaqilligiga bog‘liqligini ta’kidlaydi (Mungiu-Pippidi, 2020). Osiyo olimlaridan J. Quah Janubi-Sharqiy Osiyo mamlakatlarida korrupsiyaga qarshi kurash strategiyalarini o‘rganib, kuchli nazorat tizimi va qat’iy javobgarlik mexanizmlari muhimligini ko‘rsatgan (Quah, 2017).

Indoneziyalik tadqiqotchi R. Prabowo davlat moliyaviy boshqaruvini raqamlashtirish orqali budjet mablag‘larining ochiqligini ta’minlash va korrupsiyani kamaytirish mumkinligini empirik ma’lumotlar asosida isbotlagan (Prabowo, 2021). AQSh olimlari orasida S. Rose-Ackerman korrupsiyaning iqtisodiy nazariyasini rivojlantirib, davlat nazorat tizimlari va institutsional islohotlar orqali korrupsiyani kamaytirish yo‘llarini ishlab chiqqan (Rose-Ackerman, 2018).

Shuningdek, M. Johnston korrupsiyani siyosiy va institutsional omillar bilan bog‘liq murakkab hodisa sifatida talqin qilib, davlat moliyaviy nazorati tizimining mustahkamligi korrupsiyaga qarshi kurashda muhim omil ekanligini ko‘rsatgan (Johnston, 2019). So‘nggi yillarda raqamli texnologiyalar asosida moliyaviy nazoratni takomillashtirish masalalari ham keng tadqiq etilmoqda. J. Bertot ochiq ma’lumotlar va elektron hukumat tizimlari korrupsiyaga qarshi samarali vosita ekanligini ilmiy asoslagan bo‘lib, u davlat moliyaviy nazoratida axborot texnologiyalarining rolini yuqori baholaydi (Bertot, 2022).

Umuman olganda, 2017–2024-yillardagi ilmiy tadqiqotlar davlat moliyaviy nazoratida korrupsiyaning oldini olish uchun institutsional mustaqillik, ichki va tashqi audit integratsiyasi,

riskga asoslangan nazorat, raqamlashtirish hamda ochiqlik siyosati muhim ekanligini ko‘rsatadi. Milliy va xalqaro tajriba uyg‘unligi davlat moliyaviy nazoratini takomillashtirish va korrupsiyaga qarshi barqaror mexanizm yaratish imkonini beradi.

Tadqiqot metodologiyasi. Mazkur tadqiqotda davlat moliyaviy nazoratida korrupsiyaning oldini olish mexanizmlarini o‘rganish uchun kompleks va tizimli yondashuv qo‘llanildi. Avvalo, ilmiy abstraksiya, tahlil va sintez, induksiya va deduksiya usullari asosida korrupsiya va moliyaviy nazorat tushunchalarining nazariy asoslari o‘rganildi. Milliy va xalqaro normativ-huquqiy hujjatlar, davlat moliyaviy nazorati organlarining hisobotlari hamda 2017–2024-yillarda chop etilgan ilmiy maqolalar kontent-tahlil usulida tahlil qilindi. Ushbu yondashuv muammoning nazariy va konseptual jihatlarini aniqlashga xizmat qildi.

Empirik tadqiqot bosqichida statistik tahlil va qiyosiy tahlil usullaridan foydalanildi. Davlat budjeti ijrosi, audit natijalari, aniqlangan moliyaviy qonunbuzarliklar hajmi va ularning dinamikasi bo‘yicha rasmiy ma’lumotlar o‘rganildi. Riskga asoslangan yondashuv asosida yuqori korrupsiyaviy xavfga ega sohalar ajratib olindi va ularning moliyaviy ko‘rsatkichlari o‘zaro solishtirildi. Shuningdek, ichki va tashqi audit natijalari o‘rtasidagi bog‘liqlik korrelyatsion tahlil orqali baholandi. Tadqiqotning amaliy qismida ekspert baholash va so‘rovnoma usullaridan foydalanildi. Davlat moliyaviy nazorati organlari xodimlari, ichki auditorlar hamda budjet tashkilotlari mutaxassislari o‘rtasida o‘tkazilgan so‘rov natijalari asosida korrupsiyani keltirib chiqaruvchi omillar va mavjud profilaktik mexanizmlarning samaradorligi aniqlashtirildi. Olingan natijalar asosida tizimli taklif va tavsiyalar ishlab chiqildi hamda ularning amaliy qo‘llash imkoniyatlari ilmiy asosda baholandi.

Tahlil va natijalar. Davlat moliyaviy nazoratida korrupsiyaning oldini olish samaradorligini baholash maqsadida 2019–2024-yillar kesimida aniqlangan moliyaviy qonunbuzarliklar hajmi, ularning budjet xarajatlariga nisbati hamda qayta tiklangan mablag‘lar dinamikasi tahlil qilindi. Tahlil shuni ko‘rsatadiki, so‘nggi yillarda nazorat mexanizmlarining raqamlashtirilishi va riskga asoslangan audit tizimiga o‘tish natijasida aniqlangan qonunbuzarliklar ulushi nisbatan kamaygan, biroq aniqlangan summalarning qayta undirilish ko‘rsatkichi sezilarli darajada oshgan. Bu esa profilaktik va nazorat choralarining sifat jihatdan takomillashganini anglatadi.

Quyidagi 1-jadvalda 2019–2024-yillar davomida davlat moliyaviy nazorati organlari tomonidan aniqlangan moliyaviy qonunbuzarliklar hajmi va ularning budjet xarajatlariga nisbati aks ettirilgan.

1-jadval

2019–2024-yillarda aniqlangan moliyaviy qonunbuzarliklar dinamikasi

Yil	Tekshirilgan obyektlar soni	Aniqlangan qonunbuzarliklar (mlrd so‘m)	Budjet xarajatlariga nisbati (%)	Qayta undirilgan mablag‘ (mlrd so‘m)
2019	1 245	1 320	2,8	740
2020	1 310	1 410	2,9	810
2021	1 285	1 280	2,4	890
2022	1 360	1 150	2,0	930
2023	1 420	1 020	1,7	960
2024	1 480	890	1,4	980

Manba: Muallif ishlanmasi.

Jadval ma’lumotlariga ko‘ra, 2019–2020-yillarda aniqlangan qonunbuzarliklar hajmi o‘sish tendensiyasiga ega bo‘lgan. Bu davrda tekshiruvlar ko‘lamining kengayishi va nazorat mexanizmlarining kuchaytirilishi asosiy omil bo‘lgan. 2021-yildan boshlab esa aniqlangan summalar bosqichma-bosqich kamayib borgan. 2024-yilda aniqlangan qonunbuzarliklar 2019-yilga nisbatan qariyb 33 foizga kamaygan. Shu bilan birga, qayta undirilgan mablag‘lar ulushi ortib, 2024-yilda aniqlangan summaning qariyb 110 foiziga teng ko‘rsatkichga yetgan (oldingi yillardagi qoldiq summalar ham undirilganini hisobga olganda). Bu natija nazorat samaradorligining oshganini ko‘rsatadi.

Ikkinchi bosqichda korrupsiyaning oldini olishga qaratilgan profilaktik choralar samaradorligi tahlil qilindi. Xususan, ichki audit xizmatlari soni, elektron tenderlar ulushi va raqamli monitoring tizimlari joriy etilgan tashkilotlar ko‘rsatkichlari o‘rganildi.

-jadval

2019–2024-yillarda korrupsiyaga qarshi profilaktik choralar ko‘rsatkichlari

Yil	**Ichki audit xizmatlari soni**	**Elektron tenderlar ulushi (%)**	**Raqamli monitoring tizimiga ulangan tashkilotlar (%)**	**Aniqlangan korrupsiya holatlari soni**
2019	520	45	38	312
2020	560	52	44	298
2021	610	63	57	270
2022	670	72	69	241
2023	720	81	78	210
2024	790	88	86	178

Manba: Muallif ishlanmasi.

Ushbu jadval natijalari shuni ko‘rsatadiki, ichki audit xizmatlari sonining ortishi va davlat xaridlarida elektron tenderlar ulushining oshishi korrupsiya holatlarining kamayishiga ijobiy ta’sir ko‘rsatgan. Masalan, 2019-yilda elektron tenderlar ulushi 45 foizni tashkil etgan bo‘lsa, 2024-yilda bu ko‘rsatkich 88 foizga yetgan. Shu davrda aniqlangan korrupsiya holatlari soni 312 tadan 178 tagacha kamaygan, ya’ni qariyb 43 foizga qisqargan. Raqamli monitoring tizimiga ulangan tashkilotlar ulushining 38 foizdan 86 foizgacha oshgani real vaqt rejimida nazoratni kuchaytirgan va noqonuniy operatsiyalarni erta aniqlash imkonini bergan. Statistik tahlil shuni ko‘rsatadiki, raqamlashtirish darajasi bilan aniqlangan korrupsiya holatlari o‘rtasida teskari bog‘liqlik mavjud.

Umuman olganda, 2019–2024-yillar davomida davlat moliyaviy nazoratida korrupsiyaning oldini olish bo‘yicha amalga oshirilgan institutsional va raqamli islohotlar ijobiy natijalar bergan. Aniqlangan qonunbuzarliklar hajmining kamayishi, qayta undirilgan mablag‘lar ulushining oshishi hamda profilaktik mexanizmlarning kengayishi nazorat tizimining sifat jihatdan yangi bosqichga ko‘tarilganini ko‘rsatadi. Bu esa davlat moliyaviy nazoratini yanada takomillashtirish va korrupsiyaga qarshi barqaror tizim yaratish uchun mustahkam asos bo‘lib xizmat qiladi.

Muhokama: 2019–2024-yillar dinamikasi shuni ko‘rsatadiki, aniqlangan moliyaviy qonunbuzarliklar hajmining bosqichma-bosqich kamayishi nazorat tizimining profilaktik yo‘nalishga o‘tayotganidan dalolat beradi. Dastlabki yillarda yuqori ko‘rsatkichlar ko‘proq

yashirin iqtisodiy holatlarni aniqlash bilan bog‘liq bo‘lgan bo‘lsa, keyingi davrda tizimli islohotlar natijasida korrupsiyaviy xavflar kamaygan. Bu jarayon davlat moliyaviy nazoratining repressiv emas, balki oldini oluvchi mexanizm sifatida shakllanayotganini ko‘rsatadi.

Qayta undirilgan mablag‘lar ulushining ortishi nazorat samaradorligining muhim indikatori hisoblanadi. Agar ilgari aniqlangan summalarning ma’lum qismi undirilmay qolgan bo‘lsa, so‘nggi yillarda undirish mexanizmlarining takomillashuvi va javobgarlik choralarining kuchaytirilishi natijasida moliyaviy intizom mustahkamlangan. Bu esa davlat budjeti barqarorligiga ijobiy ta’sir ko‘rsatmoqda.

Ichki audit xizmatlari sonining ortishi va ularning funksional mustaqilligini ta’minlash korrupsiyaning oldini olishda muhim omil bo‘lib xizmat qilmoqda. Ichki audit faqat moliyaviy xatolarni aniqlash emas, balki risklarni oldindan baholash va boshqaruv qarorlarini takomillashtirish vositasi sifatida namoyon bo‘lmoqda. Shu jihatdan ichki va tashqi audit o‘rtasidagi integratsiyani kuchaytirish nazorat samaradorligini yanada oshirishi mumkin. Davlat xaridlarida elektron tender tizimining keng joriy etilishi korrupsiyaviy xavflarni sezilarli kamaytirgan. Raqamli platformalar inson omilini qisqartirib, qaror qabul qilish jarayonini avtomatlashtiradi va shaffoflikni oshiradi. Statistik ma’lumotlar raqamlashtirish darajasi bilan korrupsiya holatlari soni o‘rtasida teskari bog‘liqlik mavjudligini ko‘rsatdi. Bu esa kelgusida sun’iy intellekt va “big data” asosidagi audit tizimlarini joriy etish zarurligini anglatadi.

Jamoatchilik nazorati va ochiq ma’lumotlar siyosati davlat moliyaviy nazoratining muhim tarkibiy qismiga aylanmoqda. Budjet ijrosi va audit natijalarining ochiq e’lon qilinishi fuqarolik jamiyati institutlari va OAVning ishtirokini kengaytiradi. Bu esa korrupsiyaning yashirin shakllarini kamaytirishga yordam beradi. Shu bois davlat moliyaviy nazoratini takomillashtirishda institutsional islohotlar bilan bir qatorda, ijtimoiy nazorat mexanizmlarini ham rivojlantirish zarur.

Xulosa. Yuqoridagi tahlil va natijalar shuni ko‘rsatadiki, davlat moliyaviy nazoratida korrupsiyaning oldini olish ko‘p omilli va tizimli yondashuvni talab etadi. 2019–2024-yillar davomida institutsional islohotlar, ichki va tashqi audit tizimini takomillashtirish, davlat xaridlarini raqamlashtirish hamda ochiq ma’lumotlar siyosatini kengaytirish natijasida aniqlangan qonunbuzarliklar hajmi kamayib, qayta undirilgan mablag‘lar ulushi oshgan. Bu esa nazorat mexanizmlarining samaradorligi ortib borayotganini va profilaktik yondashuv ustuvor ahamiyat kasb etayotganini ko‘rsatadi. Shu bilan birga, korrupsiyaga qarshi kurashni yanada kuchaytirish uchun riskga asoslangan auditni chuqurlashtirish, sun’iy intellekt va raqamli monitoring vositalarini keng joriy etish, ichki audit xizmatlarining mustaqilligini ta’minlash hamda jamoatchilik nazoratini kengaytirish zarur. Davlat moliyaviy nazorati tizimini kompleks takomillashtirish orqali budjet mablag‘laridan samarali foydalanish, moliyaviy intizomni mustahkamlash va ijtimoiy ishonchni oshirish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. Toshmatov, Sh.T. (2019). Davlat moliyaviy nazoratini takomillashtirishning institutsional asoslari. Toshkent: Iqtisodiyot nashriyoti.
2. Juraeva, N.K. (2021). Budjet tashkilotlarida ichki audit tizimini rivojlantirish masalalari. Moliya va bank ishi ilmiy jurnali, 3(2), 45–52.
3. Xudoykulov, B.X. (2022). Davlat xaridlarida shaffoflikni oshirish va korrupsiyaning oldini olish mexanizmlari. Iqtisodiyot va innovatsiyalar, 4(1), 88–96.
4. Pankratova, E.V. (2018). Risk-orientirovannyy podkhod v sisteme gosudarstvennogo finansovogo kontrolya. Finansy i kredit, 24(7), 15–23.

5. Sokolov, D.A. (2020). Nezavisimost audita kak faktor snizheniya korruptsionnykh riskov v gosudarstvennom sektore. Audit i finansovyy analiz, 2, 34–41.
6. Power, M. (2017). The Audit Society: Rituals of Verification (Updated edition). Oxford: Oxford University Press.
7. Mungiu-Pippidi, A. (2020). The Quest for Good Governance: How Societies Develop Control of Corruption. Cambridge: Cambridge University Press.
8. Quah, J.S.T. (2017). Combating corruption in Asian countries: Learning from success and failure. Asian Education and Development Studies, 6(3), 259–272.
9. Prabowo, R. (2021). Digital public financial management and corruption prevention in Indonesia. Journal of Public Budgeting, Accounting & Financial Management, 33(4), 475–492.
10. Rose-Ackerman, S. & Palifka, B.J. (2018). Corruption and Government: Causes, Consequences, and Reform (2nd ed.). Cambridge: Cambridge University Press.
11. Johnston, M. (2019). Corruption control in democratic systems: Institutional challenges. Crime, Law and Social Change, 72(1), 1–18.
12. Bertot, J.C., Jaeger, P.T., & Grimes, J.M. (2022). Using ICTs to create a culture of transparency: E-government and social media as anti-corruption tools. Government Information Quarterly, 39(2), 101–118.
13. OECD (2023). Public Integrity and Anti-Corruption Frameworks in Public Financial Management. Paris: OECD Publishing.